

БЪЛГАРИЯ В СВЕТОВНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

МАТЕРИАЛИ ОТ ТРЕТАТА НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ
ПО ИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ И КУЛТУРЕН ТУРИЗЪМ
ПЪТУВАНЕ КЪМ БЪЛГАРИЯ – ШУМЕН,
17 – 19.05. 2012 г.

СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ В БЪЛГАРИЯ

**НАУЧНОИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ЦЕНТЪР ПО ВИЗАНТИНИСТИКА
КЪМ ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ”**

**НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ И МУЗЕЙ ПРИ
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ**

**ШУМЕН
2014**

Редакционна колегия:

Акад. проф. д.и.н. Васил Гюзелев

Акад. проф. д.м.н. Дамян Дамянов

Проф. д.и.н. Иван Божилов

Проф. д.и.н. Иван Йорданов – отговорен редактор

Проф. д.и.н. Илия Илиев

Проф. д.и.н. Вера Бонева

Доц. д-р Христо Харитонов

Доц. д-р Тодор Тодоров – съставител

Коректор: Цветанка Начева

ISBN 978-954-577-869-8

© Авторски колектив, 2014

© Университетско издателство „Епископ Константин Преславски”, Шумен, 2014

<i>Николай Сираков</i>	
Глинен фигурен съд във вид на овен.....	157
<i>Мирослава Доткова</i>	
Съкровище с монети на градските управи от Русенско	162
ИСТОРИЯ И КУЛТУРА НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ.....	177
<i>Иван Иванов</i>	
Болги, Берсили и Есегели - основни прабългарски родове на Кавказ, Волга, Дунав и в Македония	179
<i>Дочка Владимирова-Аладжова</i>	
Нумизматични данни от времето на хан Тервел	194
<i>Бистра Николова</i>	
Диаспора на духовността (пътуващите приписки, бележки и предисловия от старобългарските книги).....	201
<i>Татяна Илиева</i>	
Пътъ шьствъѣ въ землѣхъ възгарьскѣхъ или за пътуването в Средновековна България – езикова картина	214
<i>Ангел Николов</i>	
Факти и догадки за събора през 893 година	229
<i>Мариана Минкова, Иван Иванов</i>	
За значението на надписа върху оловните печати на Йоан и Михаил от началото на християнската епоха	238
<i>Beatrice Tolidjian</i>	
Missing link?: Ponderings on topics in the art of construction in Medieval Bulgaria.....	247
<i>Тодор Тодоров</i>	
Византийските институции и Първото българско царство през IX – X век.....	268
<i>Николай Кънев</i>	
Отражението на българо-византийските отношения по време на Първото българско царство върху случаите на удостояване на владетели от Западните Балкани с византийски почетни титли	293
<i>Христо Димитров</i>	
Западното черноморско крайбрежие на юг от Балкана през 20-те – 60-те години на X век	303
<i>Иван Йорданов</i>	
Войната между Византия и Русия в България (970-971). Просопография на участниците	311

ЗА ЗНАЧЕНИЕТО НА НАДПИСА ВЪРХУ ОЛОВНИТЕ ПЕЧАТИ НА ЙОАН И МИХАИЛ ОТ НАЧАЛОТО НА ХРИСТИЯНСКАТА ЕПОХА

Мариана Минкова

Иван Иванов

В статията се коментират два старобългарски печата от IX – X век, условно наречени по-нататък печат на Михаил и печат на Йоан. Печатът на Михаил е известен чрез 7 екземпляра, изработени чрез 3 или 4 различни булотириона или двойни матрици¹. Печатът на Йоан е известен чрез 2 екземпляра, изработени чрез един и същи булотирион.

Двата печата имат еднаква лицева част, в средата на която са разположени двойно пресечен патриаршески кръст върху постамент от четири стъпала и надписът „Господи, помагай на своя раб“. На опаката страна в петредов надпис е дадено името на притежателя на печата, придружено от допълнителен текст, който представлява главния проблем за прочита и превода на надписа. Следват надписите на опакото на печатите, така, както са дадени от И. Йорданов²:

1. Печат на Михаил: +ΜΙΧΑ | ΙΛΒΑΓΑΤ | ΟΥΡΚΑΝΑ | ΙΡΤΧΘΥ | ΝΟC

2. Печат на Йоан: +ΙΩΑΝ | ΝΗΒΑΓΑΤ | ΟΥΡΚΑΝΑ | ΗΡΤΧΘΥ | ΗΝΩ

За прочита и превода на тези надписи досега има много предложения. На основа на рано намерения и недобре запазен първи печат на Йоан, Б. Панченко предлага следния прочит на проблемния надпис на опакото: Ιωαννη βαγατουρ και βαην τω Χωτινω, в превод: „Йоан Хотин, багатур и баин“³. В светлината на по-късно откритите печата този прочит не е намерил подкрепа.

Т. Герасимов⁴ публикува втори, добре запазен екземпляр на печата на Йоан, което му позволява да предложи друг прочит: Ιωαννη βαγατουρ κανά Ηρτχιθυνω. Като цяло предложеният прочит се потвърждава от следващите намерени печата и оттогава досега не е претърпял съществени промени. Проблемите се ограничават върху неясната дума Ηρτχιθυνός и във връзката между двете титли βαγατουρ и κανά. Според Т. Герасимов надписът може да се преведе като „Йоан Иртхитюен, кански багатур“. Според този автор Ηρτχιθυνός е неизвестно прабългарско име на човек, приел християнството и служил при Борис – Михаил.

Дълго време идеята, че Ηρτχιθυνός е лично или фамилно име, се приема от българските медиависти. Например В. Гюзелев тълкува текста по сходен начин: „Йоан Иртхитуин, кана-багатур“⁵. Според автора този Йоан е един от пратениците на Борис I до папа Николай III през 866 г., заместен от сина си, кана-багатур Сондоке при второто пратеничество на Борис до римския папа в 867 г. Подобен превод „Йоан Иртхитуенски, багатур на кана“ прави и И. Венедиков⁶. Според В. Бешевлиев обаче надписът трябва да се преведе така: „Йоан, багатур на кана Иртхитюенски“⁷. Тъй като не е известен български владетел под името Иртхитюен, в този превод се заключава, че изразът „кана Иртхитюенски“ не се отнася за български владетел, а за второстепенно лице, което носи титлата кана.

Дългогодишните изследвания в тази посока обаче хвърлят съмнение във верността на хипотезата, че $\text{H}\rho\tau\chi\iota\theta\upsilon\nu\omega$ има смисъл на прабългарско лично или родово име, тъй като подобно име остава незасвидетелствано. Нов момент в прочита на печатите предлага И. Йорданов. Според него проблемната дума $\text{H}\rho\tau\chi\iota\theta\upsilon\nu\omega$ е съществена част от израза $\kappa\alpha\upsilon\acute{\alpha}\ \text{H}\rho\tau\chi\iota\theta\upsilon\nu\omega$, който може да е форма на прабългарската престолонаследническа титла $\acute{\omicron}\ \kappa\alpha\upsilon\acute{\alpha}\rho\tau\iota\ \kappa\acute{\epsilon}\iota\nu\omicron\zeta$ (канарти кен*), известна ни от „Книгата на церемониите” на император Константин Багрянородни⁸. На основа на тази хипотеза авторът предлага прочита $\text{I}\omega\alpha\nu\eta\ \beta\alpha\gamma\alpha\tau\omicron\upsilon\rho\ \kappa\alpha\upsilon\alpha\ \text{H}\rho\tau\chi\iota\theta\upsilon\nu\acute{\omicron}\varsigma$ да се преведе „Йоан, багатур – канарти кен”⁹. Относно личността на посочения предполагаем престолонаследник Йоан авторът се спира на възможността той да бъде един от четиримата синове на цар Симеон, именно Йоан – трети син на цар Симеон.

Много скоро хипотезата на И. Йорданов получава подкрепа в новонамерените печати на Михаил. Те имат същото изображение и текст като тези на Йоан, като единствената разлика е, че собственикът на печата е друг – Михаил. А известно е, че такова име е носел друг Симеонов син, който също като брат си Йоан не успява да поеме властта на баща си. П. Георгиев, който публикува част от новонамерените печати на Михаил, предлага аналогичен превод: „Михаил, багатур – канарти кен”, с уговорката, че Михаил е другият син на Симеон¹⁰. Посоченият по-горе прочит среща разбиране и от други изследователи¹¹.

Поначало хипотезата, че изразът $\kappa\alpha\upsilon\acute{\alpha}\ \text{H}\rho\tau\chi\iota\theta\upsilon\nu\omega$ може да е форма на титлата – „канарти кен”, предлага добра възможност за превод на надписа, обаче в сравнително обилната документалистика по въпроса¹² липсват данни, потвърждаващи тази титла за синовете на Симеон – Михаил и Иван.

Горните обстоятелства правят малко вероятна възможността Михаил, и особено Иван, да са били официални престолонаследници по време на управлението на Петър. Също малко е вероятно и двамата братя да са били официални престолонаследници по времето на Симеон, защото това би означавало Симеон да избере и отстрани последователно двама престолонаследници, след което да предаде властта на третия си син, Петър. Поне едно от тези важни събития щеше да бъде отразено в иначе доста изобилната литература за семейството на Симеон. От Продължителя на Теофан се знае само, че по неизвестни причини Симеон замонашва своя първороден син Михаил, като с това го отстранява от политическия живот на страната.

Посоченият проблем се решава в публикацията на К. Попконстантинов. Авторът подкрепя основната идея, че изразът $\kappa\alpha\upsilon\acute{\alpha}\ \text{H}\rho\tau\chi\iota\theta\upsilon\nu\omega$ представлява форма на $\kappa\alpha\upsilon\acute{\alpha}\rho\tau\iota\ \kappa\acute{\epsilon}\iota\nu\omicron\zeta$ (канарти кен), като изказва нова възможност за идентифициране на собствениците на печатите¹³. Според него Йоан и Михаил не са синове на Симеон и вероятни престолонаследници, а доверени служители на престолонаследници. Авторът подкрепя идеята на В. Гюзелев собственикът на печата Йоан да съвпада с известния Йоан – пратеник на Борис I до папа Николай III. Същевременно авторът посочва възможността другият собственик на печата да съвпада с Михаил – внукът на въпросния Борисов пратеник от неговия син – Сондоке. Съобразно с това се променя и смисълът на надписа. Основната идея е, че собствениците на печатите не са канарти кени, а багатури на канарти кени, а предложеният превод гласи: „Йоан (Михаил) – багатур на канарти кен”. В подкрепа на този превод авторът използва група от 4 анонимни оловни печата с еднакъв, но силно

* Тук и по-надолу се използва оригиналният запис на титлата “канарти кен”, а не популярната, но незасвидетелствана форма „канар тегин”.

съкратен текст, който би могъл да се прочете двойко: „Господи (Богородице) помагай на багатура – владетел на българите” или „Господи (Богородице) помагай на багатура на владетеля на българите”. Авторът избира втората възможност за прочит и превод и на тази основа изказва хипотезата за съществуването на специално съсловие от багатури, част от които са били подчинени на владетеля, а друга част – на престолонаследника.

В заключение, основната идея за значението „престолонаследник” на израза *κατά Ηρτχιθυνω* (*Ηρτχιθυνός*) води до множество трудности както за историческата личност, стояща зад този високопоставен пост в държавата, така и за неясното все още значение на предходната титла „багатур”. Например подобен израз *βαγατοῦρ κατὰ* (където *κατὰ* не означава непременно “върховен владетел”) се среща в надпис № 78 по В. Бешевлиев¹⁴. В тази връзка Ив. Йорданов посочва, че са нужни нови и допълнителни идеи за прочит и превод на посочените печати¹⁵.

В следващите години е предложен преводът на Ст. Михайлов: „Йоан Вагатонос, кандидат Ирхитюенски”, където не се говори нито за багатур, нито за кана, а става дума за неизвестен от другаде византийски сановник Йоан Вагатон¹⁶.

Зарешаването на проблема с превода на текста върху посочените печати в настоящата статия се предлага нов прочит на фразата *κατά Ηρτχιθυνω*, основан на т.нар. изафетна граматична конструкция, характерна за иранските и угро-финските езици. В полза на значителното сарматско и по-общо иранско присъствие в състава на прабългарите има голям обем публикации, базирани на данни от археологическото наследство¹⁷, погребална практика¹⁸, религиозен култ и храмове¹⁹, владетелски имена²⁰, език²¹, антропологични изследвания на костния материал²², монументално строителство²³, историографски данни²⁴ и домашна титулатура²⁵ на прабългарите. Като обобщение, Р. Рашев пише през 2004 г.: „Особеност на прабългарската долнодунавска култура е нейният двойствен образ. Той е определен, от една страна, от социалните различия между управляващата върхушка (вероятно от тюркски произход или придържаща се към източнотюркски културни традиции) и обикновеното прабългарско население, в чийто произход значителен, ако не и решаващ дял са имали северноирански етнически елементи, от друга”²⁶.

Предлаганата изафетна конструкция се образува от две съседни думи, втората от които определя характерна черта на първата. Двете думи са свързани със съюза „Ē” – отворено, широко Е, понякога предавано чрез „И”, например: *kitob-ē-hub* (хубава книга – тадж.). Подобна изафетна форма има и титлата на владетеля на аланската конфедерация от времето на Приск, *sar-i-osag*²⁷, т.е. „глава на асите” или „азиатски главатар”.

В предишна наша статия²⁸ беше показано, че някои прабългарски изрази от надгробни плочи и погребални урни могат да се представят като изафетни форми и като следствие, да намерят подходящ превод:

Надпис	Изафетна форма	Превод
КРЧИБИЛИГ	КРЧ – И – БИЛИГ	Надписана урна
ZENTYASO	ZENT – Y- ASO	Изпепеленият Зент
YTZIASO	YTZ - I - ASO	Изпепеленият Ич
ИЧИАЗ	ИЧ – И – АЗ	Изпепеленият Ич
ПОКИЗОВЪ	ПОК - И – ЗОВЪ	Изпепеленият Пок
ОХСНТЗИТ	ОХС - Н – ТЗИТ	Изпепеленият Окс

Вероятно от този вид са и прабългарските титли и изрази:

Надпис	Изафетна форма	Превод
κανάρτι κείνοζ	κανάρτ -ι- κείνοζ	Потомствен владетел
БОИЛА И ЧИГАТ	БОИЛА - И - ЧИГАТ	Меченосец боила
ЗИТКОИМИР	ЗИТКО - И - МИР	Мирски зитко
ЗИТКОИИЧИРГУ БОИЛА	ЗИТКО - И - ИЧИРГУ БОИЛА	Ичиргубоилски зитко

Например според гръцкия текст на Теофан Изповедник, за сключване на примирие между българи и византийци през 774 г. от българска страна във Варна бил изпратен БОИЛА И ЧИГАТ²⁹. Така се създава неясно двусмислие, тъй като е изпратено едно лице, а се говори за двама сановници – единият боила, вторият чигот, което значи „меченосец”. Тази неяснота се премахва, ако изразът БОИЛА И ЧИГАТ се възприеме като изафетна конструкция, БОИЛА-И-ЧИГАТ. Съгласно ролята на тази конструкция посоченият израз се превежда като „меченосец боил”, което показва, че наистина е изпратено едно лице – боил, притежаващ титлата „меченосец”. Действително, лице на такава длъжност (чигат – меченосец) е съществувало в предхристиянската епоха, което е било член на Съвета на шестте велики боили.

Като втори пример може да се посочи прабългарската престолонаследническа титла *ó κανάρτι κείνοζ*, която съдържа иранската дума *κεῖν* (син, наследник, поколение, потомство), застъпник на протоиндоевропейския корен *gen – „създавам”³⁰. Други индоевропейски застъпници на *gen са: гръцки *genea* – „поколение, род”, *genos* – „раждане, поколение, наследник”, *genes* – „роден”; готски *kuni* – „род, семейство”; старовисоконемски *kind* – „дете”; съвр. английски *kin* – „род, роднини”, *akin* – „родствен”; санскрит *jānas* – „наследник, поколение”; латински *gens* – „род, племе”, *gentis* – „роднини”; авест. *zantu* < ОИЕ **gentu* – племе, род. Оттук титлата *κανάρτι κείνοζ* би могла да се представи в изафетна форма като *κανάρτ -ι- κείνοζ* (КАНАРТ-И-КИН) и да се преведе безпроблемно като „потомствен владетел”. Окончание, подобно на *κεῖν*, присъства и в името на кутригурския вожд Заберган, което би могло да се преведе като син (*κεῖν*, ган) на Забер. Името Забер(ски) все още се среща като съвременно българско фамилно име.

На основа на горепредставената хипотеза надписите в печатите на Йоан и Михаил могат да се прочетат и преведат, както е посочено в следната таблица:

Печат	Надпис	Превод
Печат на Михаил	+Μιχαῖλ βαγατουρ кана ι ρ(ι)τχθυνοζ	Михаил: багатур, кана-и-рихтун
Печат на Йоан	+Ιωαννη βαγατουρ кана η ρ(ι)τχθυνηω	Йоан: багатур, кана-и-рихтуин

В прабългарските надписи на гръцки език съчетанието **τς**- задължително предава чуждия за гръцкия език звук „ч”. По аналогия с този принцип за предаване на несвойствени за гръцката ортография звуци съдържащият се в горните два надписа двоен знак **-τχ-** може да представя някакъв по-особен вариант на звука „х” (гърлен, шипящ и др. под.).

Така в надписа се оформя думата „рихтун“^{***} и титлата „кана-и-рихтун“.

Думата *κανα* се среща като част от домашната владетелска титла ΚΑΝΑΣΥΒΙΓΓΙ на Омуртаг и Маламер. Оттук много изследователи предположително я разглеждат (в опростената форма кан, хан < khan) като главна титла на всички раннобългарски владетели от езическата епоха. В действителност за това няма сериозни основания. Титлата *κανα* са носили много лица, различни от върховния владетел, например: βαγατουρ *κανα* (надпис № 78 по В. Бешевлиев³¹, *canna taban* (сгрешена форма на *canna tarkan*)³² и τὸν *κανα* κολοβρον (надпис № 14 по В. Бешевлиев). По словоред и форма титлата *canna tarkan* прилича на две други известни титли: ζουβαν тарканος (надпис № 60) и βουλιάς тарканος³³, откъдето се прави изводът, че *κανα* (*canna*) може да е титла на лице, подобно на жупан и боила, изпълняващо управленски функции, различни от тези на върховния владетел. От горните факти може да се заключи, че лицата Михаил и Йоан могат да носят титлата „кана“, без да са върховни владетели.

Според В. Бешевлиев³⁴ окончанието *un* (-on, -ān/āna) е много продуктивен древноирански суфикс, често използван за образуване на лични ирански имена^{***}. Това ни позволява да разложим следващата дума рихтун на „рихт“ – семантична основа, и „-ун“ – суфикс. Значението на семантичната основа „рихт“ може да се потърси във връзка с многобройните застъпници на праиндоевропейския корен **reg* – „управлявам, изправлям, слагам в ред, раздавам справедливост“. От този корен идват следните по-важни застъпници (когнати):

Глаголи: *richten* (германски), *rihtan* (староанглийски), *regere* (латински) – всички със значение „управлявам, изправлям, поставям в ред“.

Съществителни: старовисоконемски *rihte* и съвременен немски *Recht* – „справедливост, правосъдие, съдия“; *richter* (съдия), староанглийски *riht* – „правилен, справедлив“. От тези думи в индоевропейската езикова практика се образува и понятието за „правилната“ дясна посока, в контраст с „неправилната“ лява.

Прилагателни: староанглийски *riht* (справедлив, добър, честен, правилен, десен), старовисоконемско *reht*, готски *raihts*, староперсийски *gasta* (прав, изправен, в правилна посока, десен) и *aršta* (правова, честност, справедливост), староирландски *recht* (закон),

** Звукът „И“ в думата ρ(ι)τχθυηνω е изпуснат в надписа поради липса на място, което е често срещано явление в сфрагистиката. Крайният звук ω – „широко О“ в думата РИХТУНО (вариант РИХТУНОС) няма да разглеждаме и коментираме, но ще отбележим неговото явно съществуване.

*** От този вид са прабългарските имена Негавон, Зермон, Охсун, Синион, Хацон, Хиниалон, Глон. За съществуването на прабългарски лексеми, завършващи на суфикса -ун, свидетелстват думите Гостун и вихтун от Именника на ранните български владетели. Гостун е друго (второ ?) владетелско име на Органа, вуйчото на бат Кубрат. Разбираемо е Органа да бъде наречен Гостун, т.е. „външен, чужд човек“ за рода Дуло, дума, образувана от праиндоевропейското **gost* – „чужд, чужденец, външен човек“ и въпросния суфикс -ун. С епитета „вихтун“ е описан владетелският род Дуло: „Този княз (Кормисош) смени рода Дуло, наречен Вихтун“. Значението на „вихтун“ остава неизяснено, но би могло да се мисли, че не само морфологично, но и семантично думата „вихтун“ ще да е подобна на „рихтун“. Тя би могла даже и да бъде тъждествена на „рихтун“, ако се допусне грешка в преписването, което е напълно възможно, тъй като кирилските букви „Р“ и „В“ се отличават малко. Ако в оригинала действително е стояла думата „рихтун“ – управляващ, вместо погрешното „вихтун“, то посочената фраза добива ясен смисъл „този княз смени рода Дуло, сиреч – управляващия (в момента на написването на Именника) род“. От друга страна, семантичната основа „рих, риг“ (владетел) може да се съдържа като наставка в името на Аспарух (Исперих, Есперерих, Испор-цар, ЕСПОР), както и в името на Телериг. По подобен начин думата „рих“ (цар) е използвано и при други индоевропейски владетелски имена – готските Аларих, Аорих, Теодорих, келтското Вензингенторикс.

уелски *ghaith*, бретонски *reiz* (справедлив, правилен, мъдър), латински *rectus* (правилен, справедлив, десен), гръцки *orektos* (изправен, издигнат).

Титли: протокелтски **gīg* – „владетел, цар“, санскрит и много индийски езици *gājā* – цар (*mahāgājā* – велик цар), в хотаносакски *ge* – цар, палийски *gājan*, протоиндоирански *hrājā*, авестийски *gāzar*, *gāzan*, пушунски *gais* – цар³⁵, келтски *giks*, староирландски *giāg*, латински *rex*, тракийски *rezas*, френски *roi* – цар, крал. Протокелтското **gīg* – «владетел, цар», е заето в протогермански като **gīks* – „владетел, цар“, а от него е образувана германската дума *Reich* – „държава, царство“. От същия корен идват и старопруски *geiks*, латвийски *reichas*, полски *gzesza*, чешки *říše*, англ. *realm* – „държава, царство, област“. От същата основа са образувани и съвременните международни термини: *regent* (регент); *royal*, *regal* (кралски); *regulate* (регулирам); *rector* (ректор); *rectangle* (правоъгълник); *erect* (изправен), *reign* (управление); *rule* (правило, управление) и др.

От този корен произлиза древноиранското **rašta* – „насочвам“, от което са образувани множество думи в иранските езици³⁶: авестийски *ratu*, пехлеви *rat* – съдия³⁷, в санскрит *rjuā*, *āryava*, протоиндоирански *hrjāu*, авестийски *razišta*, *rāšta*, *rita*, хотаносакски *rrasāta* – право, истина, *rrāsāte* – управляващ по право, по закон (**сравни Расате – името на най-големия син на Омуртаг, отстранен от власт, защото е приел християнската религия**). В пехлеви *rāst* – справедлив, *rastīh* – правда. В партянски *rās*, *rasta*, согдийски *ršt*, *rēšt* – прав, истински, правдив, согдийски *r't* (*rāt*) – правда. В кашмирски *rāstī*, *röstī* – справедливост. В осетински иронски *ræst* – добър, правдив, *ræstag*, *ræstæj*, *racæugæ* – истински, *rasog* – неопетнен, чист, *rrajž* – разум, разсъдък, в дигорски *rast* – правда, истина, *rasti* – праведен, справедлив, истински, *rastænæg* – праведник³⁸.

От горното може да се предположи, че „рихтун“ носи семантиката „управляващ, изправящ, насочващ в правилна посока, раздаващ правосъдие“, а титлата *κανα ι ρ(ι)τχθυν* може да се преведе като „висш чиновник по правораздаване“, логотет по правораздаване. Тази титла не е засвидетелствана от други източници. Ние предполагаме, че тя се е появила за кратко време след християнизиранието, след което е заменена с по-известния византийски термин „логотет по правораздаването“.

От предложението прочит и превод следва, че Михаил и Йоан може да са носили по две титли, едната „багатур“, а другата „кана-и-рихтун“. Най-вероятно през посочената епоха титлата „багатур“ е давана на малък брой лица за да се подчертае тяхната кръвна, родствена и друг вид връзка с върховния владетел, или на самия владетел. От друга страна, конкретната длъжност и мястото, което лицето заема в държавната йерархия, се посочва от съответната за това титла – багаин, боила, колобър, зитко, таркан и др. под. Този извод напълно се съгласува и подкрепя от предложението по-горе прочит. В случая титлата *βαυατουρ* явно показва, че Михаил и Йоан са лица, близкородствени на владетеля, най-вероятно на Симеон, т.е. това биха могли да бъдат неговите синове от първия брак. Действителната им служба и функция в държавния апарат се дава от втората титла, „кана-и-рихтун“.

Накрая предположението за чисто надзирателна и правораздавателна роля на длъжността „кана-и-рихтун“ се подкрепя и от факта, че са намерени голям брой печати от един и същи вид (2 на Йоан и 7 на Михаил), изработени от голям брой (4 или 5) булотириони. Явно е, че тези печати са употребявани твърде много и твърде често, макар и за кратко време, което напълно отговаря на характера и дейността на една правораздавателна институция.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ **Йорданов, И.** *Корпус на печатите на Средновековна България*. София, 2001, № 123 – 127; Корпус на печатите на Средновековна България *Addenda et corrigenda*. – *Нумизматика и епиграфика*, 1, 2003, № 127А.
- ² **Йорданов, И.** България и Византия (864 – 971). Приноси на сфрагистиката. – В: *Пътванията в Средновековна България*. Материали от Първата национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България” – Шумен, 8 – 11 май, 2008. Велико Търново, Абагар, 2009, 38 – 83.
- ³ **Панченко, Б. А.** Печатъ багатура и баина Йоана Хотина. – *ИРАИК*, X, 1905, 555-557, табл. 58.12 а-б.
- ⁴ **Герасимов, Т.** Български оловен печат от IX в. – *ИВАД*, VIII, 1951, 73 – 75.
- ⁵ **Гюзелев, В.** *Княз Борис I*. София, 1969, с. 319, бел. 74.
- ⁶ **Венедиков, И.** *Военното и административното устройство на България през IX и X век*. София, 1979, 51 – 51. ????
- ⁷ **Бешевлиев, В.** *Първобългарски надписи*. София, 1979, № 85.
- ⁸ **Veševliev, V.** Der Titel канърти κεινος. – *Byzantinische Zeitschrift*, 32, 1932, 13-15; **Йорданов, И.** България и Византия, 38 – 83; **Славова, Т.** Титулите багаин и багатур в Ранносредновековна България. – *Eslavistica Complutense*, 2009, 9, 115 – 133.
- ⁹ **Йорданов, И.** Още веднъж за моливдовулите на Йоан багатур. – *Проблеми на прабългарската история и култура*, Т. 1. Шумен, 1989, 390 – 399; *Печатите на преславските владетели (893 – 971)*. София, 1993, 17 – 18.
- ¹⁰ **Георгиев, П.** Оловни печати от манастира при Равна, Провадийско. – *ИНМВ*, 26, 1990, 103 – 107; Титлата и функциите на българския престолонаследник и въпросът за престолонаследието при цар Симеон. – *Исторически преглед*, 1992, кн. 8 – 9, 3 – 21.
- ¹¹ **Славова, Т.** Цит. съч., 115 – 133.
- ¹² *ГИБИ*, V, 137 – 138, 168, 182; **Златарски, В.** История на българската държава през средните векове. Т. I/2. София, 1994, 513 – 514, 800 – 804; **Коледаров, П.** Политическа география на средновековната българска държава. Ч. 1. София, 1979, 50 – 53; **Павлов, Пл.** Борис II. – *Преслав*, Т. 5. София, 1993, 46 – 51; **Божилков, И.** *Българите във Византийската империя*. София, 1995, с. 308.
- ¹³ **Попконстантинов, К.** Печати на багатури или печати на престолонаследници. – В: *Юбилеен сборник 100 години от рождението на д-р Васил Хараланов (1907 – 2007)*. Шумен, 2008, 75 – 89.
- ¹⁴ **Бешевлиев, В.** *Прабългарски епиграфски паметници*. София, 1981, 67-68.
- ¹⁵ **Йорданов, И.** Сфрагистични паметници от ранната българска държава. – В: *Проблеми на прабългарската история и култура*. Т. II. София, 1991, 40 – 41.
- ¹⁶ **Михайлов, С.** Ново четене и тълкуване на надписа върху един средновековен оловен печат. – *Старобългаристика*, 3, 1992, 67 – 70.
- ¹⁷ **Димитров, Д.** Прабългарите по Северното и Западното Черноморие. Варна, 1987, с. 98; **Ангелова, Е.** Сарматски елементи в езическите некрополи от Североизточна България и Северна Добруджа. – *Археология*, 1995, 2, 5 – 17; **Рашев, Р.** За произхода на прабългарите. – *Studia protobulgarica et medievalia europensia*. В чест на проф. Веселин Бешевлиев. ВеликоТърново, 1993, 23 – 33.
- ¹⁸ **Григоров, В.** Ориентация на гробовете в старобългарските двуобредни некрополи на Долен Дунав. – *Археология*, 2006, 1 – 4, с. 47 – 64.
- ¹⁹ **Дончева, Ст.** Езическите храмове – опит за архитектурно-семантичен анализ. – *Acta Musei Varnaensis*. III-2. Българските земи през Средновековието (VII – XVIII в.). Варна, 2002, 73 – 93.
- ²⁰ **Бешевлиев, В.** Ирански елементи у първобългарите. – В: *Антично общество*. Труды Конференции по изучению проблем античности. Москва, 1967, 237 – 247; **Чобанов, Т.** Български владетелски имена и представителни триделни сгради от района на Кавказ. – *Известия на Националния исторически музей* – София, том XVII, 2006, 78 – 87.
- ²¹ **Тафраджийска, Цв.** Към въпроса за етногенезиса на българите. – *Сборник в чест на проф. Ив. Дуйчев*. София, 1980, 43 – 51; *Ориенталистика и прабългаристика*. – *Проблеми на културата*, 3. 1982; **Стоянов В.** Между Иран, Туран и Древния изток в търсене на българския етногенезис. – В: *Civitas Divinonitana. In honorem Annorum LX Georgii Bakalov*. София, 2004, 485 – 499.
- ²² **Балан, М., П. Боев.** Археологически материали от некропола при Нови пазар. – *ИАИ*, XX, 1955, 347 – 370; **Йорданов, Й.** Антропологическо изследване на костния материал от раннобългарския масов гроб при град Девня. – *ИКМВ*, XII (XXVII), 1976, 171 – 213; **Рашев, Р.** *Българската езическа култура VII – IX век*. София, 2008, 262 – 264.

- ²³ **Чобанов, Т.** *Наследството на Сасанидска Персия у българите на Долния Дунав*. София, 2006.
- ²⁴ **Бакалов, Г.** Историографски проблеми около ранната история на евразийските българи. – *Studia Protobulgarica et mediaevalia europensia* В чест на проф. Веселин Бешевлиев, София, 2003, с. 44; Историографски проблеми около ранната история на евразийските българи. – *Български векове*, 2, 2000.
- ²⁵ **Степанов, Ц.** Власт и авторитет в Ранносредновековна България (VII – ср. IX в.). София, 1999, 63 – 104; **Иванов, И.** Върху значението на владетелските титли *καταστυβύγι* и *σατισαυσι* при прабългари и авари. – *Оттука започва България*. Материали от Втората национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България” – Шумен, 14 – 16 май, 2010 г., Шумен, 2011, 212 – 223.
- ²⁶ **Рашев, Р.** Прабългарите на юг от Долния Дунав. – В: *Българите и техните съседи през V – X век*. Варна, 2004, 12 – 13.
- ²⁷ **Гадло, А. В.** Этническая история Северного Кавказа IV – X вв. Ленинград. 1979, с. 98.
- ²⁸ **Иванов, И., М. Минкова.** За четенето на някои раннобългарски надписи от Североизточна България. – В: *Laurea in honorem Mrgaritae Vaklinova*, книга 2. **Издательство:** Национален археологически институт и музей – БАН, София. 2010.
- ²⁹ **Рашев, Р.** Българската езическа култура, с. 273.
- ³⁰ **Славова, Т.** Цит. съч., 115 – 133.
- ³¹ **Бешевлиев, В.** Прабългарски епиграфски паметници, 67 – 68.
- ³² **Moravcsik, G.** *Byzantinoturcica*. II. II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Berlin, 1958, p. 355.
- ³³ **Constantinus Porphyrogenitus.** *De ceremoniis aulae Byzantinae libri due*. Ed. Bonn, 1829–1830. p. 681¹⁵⁻¹⁶.
- ³⁴ **Бешевлиев, В.** Прабългарски епиграфски паметници, 67 – 68.
- ³⁵ **Lubotsky, A.** *Indo-Aryan inherited lexicon*. <http://www.indo-european.nl/cgi-bin/main.cgi?root=leiden>
- ³⁶ **Абаев, В. И.** Историко-этимологический словарь осетинского языка. Том III, S-T. Ленинград, 1979, 350 – 351.
- ³⁷ **Сайяр, Д.** *Култура и литература на Древния Иран*. София, 2000, с. 145.
- ³⁸ **Андреев, М. С., Е. М. Пещерева.** *Ягнобские тексты*. Москва-Ленинград, 1957.

ABOUT THE MEANING OF THE INSCRIPTION ON THE LEAD SEALS OF JOHN AND MICHAEL FROM THE BEGINNING OF CHRISTIANITY IN BULGARIA

Mariana Minkova

Ivan Ivanov

Abstract

Two Old Bulgarian seals from IX - X-centuries are here commented. The seals are conventionally denoted as a seal of Michael, known by 7 copies and a seal of John, known by two copies. Both seals have the same face side, in the middle of which a patriarchal cross is placed on a pedestal accompanied by the inscription, “Lord, help your servant.” The reverse sides of the seals contain inscriptions, similar to each other, as follows:

Seal of Michael: +MIXA | IΛBAΓAT | OVPKANA | IPTXΘV | NOC

Seal of John: +IOAN | NHBAΓAT | OVPKANA | HPTXΘV | HNΘ

The letters and most words of latter inscriptions are well defined and intelligible, nevertheless, the presence of the phrase KANA IPTXΘVHN, whose meaning is rather vague,

prevented finding a convincing interpretation. Several recent attempts to decode the inscription were based on the Ivan Yordanov's hypothesis that this phrase could be transformed into κανάρτι κείνοζ, which is a well known title of the inheritor of the supreme power in pagan Bulgaria. A huge multitude of historical data about this epoch is available that do not give a clue, however, to discriminate which might be these heirs-at-law or servants of heir-at-law. According to this author, new ideas are needed to read the inscription.

Presented communication proposes a new approach to solve the problematic KANAIPTXΘVHN expression using the so called izafet grammatical construction. Izafet is grammatical formula specific for Iranian and Finno-Ugric languages. It consists of two words the second one serving as an identifier of the first one. Between both words the conjunction “-i-“ is placed meaning „and“. The possible usage of such a grammatical formula is allowed based on the growing evidence for the significant Sarmatian and overall Iranian presence in the composition of the protobulgarians. Perhaps this formula could be used to decode the mere κανάρτι κείνοζ title as it is evident representing it in the izafet form κανάρτι-ι-κείνοζ. The κείνοζ is a well known Iranian word meaning “offspring, son, heir-at-law”, hence the whole phrase should be read “hereditary kanart or ruler”, i.e., what it actually means.

The inscriptions of the reverse sides of the seals with the proposed izafet interpretation of the KANAIPTXΘVHN expression introduced are presented in the following table.

Inscription	Perusal
+Μιχαίλ βαγατουρ κανα ι ρ(ι)τχθυνοζ	Michael: bagatur, kana-i-rihtun
+Ιωαννη βαγατουρ κανα η ρ(ι)τχθυνηνω	John: bagatur, kana-i-rihtuin

It follows from the reading that Michael and John both were in possession of two titles. The first title, bagatur, probably had a representative character expressing propinquity to the ruler. The second title, Kana-i-rihtun, indicates the civil position and official engagement of its owner. On the basis of a detailed etymological analysis we suggest the term “rihtun” could mean “justice administrator, magistrate” or using the Byzantine terminology, a logothetus of justice. Finally, the whole title Kana-i-rihtun should mean a Chief logothetus of justice in the state. It was probably a new type of title forged during the early Christian stage and replaced by its Byzantine counterpart shortly afterwards.

СЪКРАЩЕНИЯ

- АДСВ – Антична древност и средни века
 АОР – Археологически открития и разкопки
 АМВнР – Архив на Министерството на външните работи
 БИА на НБКМ – Български исторически архив на Народна библиотека «Кирил и Методий»
 БИБ – Българска историческа библиотека
 ВДИ – Вестник древней истории
 ВИС – Военно-исторически сборник
 ВВр – Византийский временник
 ГАРФ – Государственный архив Российской Федерации
 ГИБИ – Гръцки извори за българската история
 ГНАМ – Годишник на Народния археологически музей
 ГНИМ – Годишник на Националния исторически музей
 ГНМ – Годишник на Народния музей
 ГСУ – Годишник на Софийския университет
 ГСУ-БФ – Годишник на Софийския университет – Богословски факултет
 ГСУ-ИФФ – Годишник на Софийския университет – Историко-филологически факултет
 ГСУ-ФИФ – Годишник на Софийския университет – Философско-исторически факултет
 ГСУ-ЮФ – Годишник на Софийския университет – Юридически факултет
 ЗРВИ – Сборник Радова византоложког института
 ИАИ – Известия на Археологическия институт
 ИБАИ – Известия на Българския археологически институт
 ИБИ – Извори за българската история
 ИБИД – Известия на Българското историческо дружество
 ИВАД – Известия на Варненското археологическо дружество
 ИЕИМ – Известия на Етнографския институт с музей
 ИИБЕ – Известия на института за български език
 ИИБИ – Известия на Института за българска история
 ИИД – Известия на историческото дружество
 ИИИ – Известия на Института по история
 ИИМКн – Известия на Историческия музей – Кюстендил
 ИИМШ – Известия на Исторически музей – Шумен
 ИНМШ – Известия на Народния музей – Шумен
 ИМЮИБ – Известия на музеите в Югоизточна България
 ИНИМ – Известия на Националния исторически музей
 ИНМБс – Известия на Народния музей – Бургас
 ИНМВ – Известия на Народния музей – Варна
 ИНМШ – Известия на Народния музей – Шумен
 ИОМВТ – Известия на Окръжния музей – Велико Търново
 ИПр – Исторически преглед
 ИРАИК – Известия Русского археологического института в Константинополе
 ИСИ фф СУ – Известия на семинарите при Историко-филологическия факултет на Софийския университет
 КМЕ – Кирило-Методиевска енциклопедия
 ЛИБИ – Латински извори за българската история

МАИЭТ – *Материали по археологии, истории и этнографии Таврики*

МПК – *Музеи и паметници на културата*

МПр – *Македонски преглед*

Псп. – *Периодическо списание*

РП – *Разкопки и проучвания*

СА – *Советская археология*

СБИД – *Списание на българското икономическо дружество*

СБЛ – *Стара българска литература*

Сб.НУ – *Сборник за народни умотворения*

СбНУНК – *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*

Сп. на БАН – *Списание на Българската академия на науките*

ТКШ – *Търновска книжовна школа*

AASS – *Acta Sanctorum*

BAR – *British Archaeological Reports*

BBg – *Byzantinobulgarica*

BHR – *Bulgarian Historical Review*

Byz. – *Byzantion*

BZ – *Byzantinische Zeitschrift*

CFHB – *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*

DOP – *Dumbarton Oaks Papers*

EB – *Etudes balkaniques*

ΕΕΘΣΘ ΕΕΘΣΘ – *Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης 'Επιστημονική 'Επετηρίς έκδομένη ὑπὸ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς*

IGBR – *Georgi Mihailov. Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae I – V. 1970-1997.*

IGCH – *An inventory of Greek Coin Hoards. Ed. Margaret Thompson, Oto Mørkholm and Colin M. Kraay, New York 1973.*

JÖB – *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*

SCIV – *Studii si cercetarii de istorie veche*

MGH, SS – *Monumenta Germaniae historica. Scriptores*

NC – *Numismatic Chronicle*

REB – *Revue des études Byzantines*

RESEE – *Revue des études Sud-est européennes*

RN – *Revue Numismatique*

SBS – *Studies in Byzantine Sigillography*

SCIV – *Studii si cercetarii de istorie veche*

TIB – *Tabula Imperii Byzantini*

БЪЛГАРИЯ В СВЕТОВНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

МАТЕРИАЛИ ОТ ТРЕТАТА НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ
ПО ИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ И КУЛТУРЕН ТУРИЗЪМ
„ПЪТУВАНЕ КЪМ БЪЛГАРИЯ” – ШУМЕН,
17-19.05. 2012 ГОДИНА

Българска

•

Първо издание

•

Формат 60x84/8

•

Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“ - Шумен, 2014

•

Печат: Фабер